

Гете Йоганн Вольфганг

Біографія

ЙОГАНН ВОЛЬФГАНГ ГЕТЕ

(1749-1832)

Гете — найвизначніший німецький поет, прозаїк, драматург, майстер художньої, виразної мови; філософ, натураліст і державний діяч. Його життя і діяльність нерозривно пов'язані з великим катаклізмом, котрий перетворив — під гуркіт війн і революцій — Європу феодальну, дворянсько-монархічну на Європу буржуазно-капіталістичну. Гете володів кількома іноземними мовами (французькою, італійською, англійською), вивчав художню літературу, історію, природничі науки, займався музикою та малюванням. Народився 28 серпня 1749 року у Франкфурті-на-Майні, "вільному" імперському місті, котре за часів дитинства й ранньої юності Гете залишалось наполовину середньовічним містом. Йоганн Вольфганг — син заможного імперського радника Йоганна Каспара Гете, котрий не міг похвалитися родовитістю, і Катаріни Єлизавети, уродженої Текстор.

В автобіографічній книзі "Поезія і правда" (1814) поет писав про своє народження: "Двадцять восьмого серпня 1749 року, опівдні, з дванадцятим ударом дзвону, я з'явився на світ у Франкфурті-на-Майні. Розташування сузір'їв сприяло мені..." Поет був переконаний, що розташування планет впливає на долю, і у Всесвіті кожному випадає особливе місце, тому що людина — суттєва частка космосу. Гете вірив у свою зірку і з усіх сил сприяв щасливому призначенню. Його заповнене різноманітними заняттями й пошуками життя було суворо підпорядковане внутрішній дисципліні. Він вибудовував свою біографію за ретельно обміркованим і тільки йому відомим планом.

Гете — у найкращих своїх творах — це найдовершеніший зразок мислення в образах. Поезія Гете внутрішньо пронизана філософією, і не тільки там, де поет прямо переповідає про високі істини, але й там, де він розповідає, наприклад, про якесь інтимне переживання, — він є найглибшим філософом. Дослідники підраховали, що Гете написав понад 1600 віршів. Його твори народжувалися як відгук на безпосередні життєві враження і переживання. Він віддавався цілком, почуттям, пристрасть веліла йому висловити її в поетичних рядках. Разом з тим Гете завжди надзвичайно скромний і коректний у передачі ліричних переживань. Вірш "Побачення і розлука" (1771) присвячений Фрідеріці Бріон. Попри схвильованість і надлишок почуттів, ліричний герой є шляхетно-цнотливим. Зустріч закоханих відбувається тільки в мріях і спогадах.

Початок творчого шляху Гете пов'язаний з літературним рухом, представники якого виступали під девізом "Буря і натиск!" Ці поети і драматурги іменували себе "штюрмерами" — від німецької назви "Sturm und Drang".

Вірш "Прометей" — це темпераментний монолог заступника людей Прометея, який кидає тиранові Зевсу виклик, стверджуючи, що верховний небожитель — лише породження людських забобонів і страхів.

Волелюбні бунтарські настрої молодого Гете проявилися також у його драмі (1773), матеріалом для якої послугувався життєпис Готфріда фон Берліхінгена, написаний ним у 1557 році, але надрукований в 1731 році. Гец (скор. від Готфрід) — реальна історична особа. Наслідуючи Шекспіра, Гете ігнорує три єдності у класицизмі, у драмі 56 швидко змінюваних епізодів, безліч персонажів. "Гец фон Берліхінген" написаний прозою, герої розмовляють простою, часом навіть грубуватою народною мовою.

Роман "Страждання юного Вертера" (1774), написаний у Веймарі, де Гете за наполегливою вимогою батька стажувався в імперському суді, зробив автора ушлюбленим не тільки у всій Німеччині, але й у всій Європі. Гете обрав для "Вертера" епістолярну форму. Листи — це своєрідна сповідь героя. Події роману відбуваються з травня 1771 року по грудень 1772 року. Отже, час дії і час написання роману надзвичайно близькі. Епістолярний роман — улюблений жанр епохи сентименталізму. Гете цілком в дусі сентиментальних творів прославляє любов, глибокі щирі почуття, на які здатна людина незалежно від своєї станової приналежності. Гете одним з перших виголосив світові свої ідеї: гідність людини не в її предках, не в майновому стані, а в ній самій — в її особистості, в її таланті, інтелекті й вчинках.

На схилі років Гете розповів у "Поезії і правді" про те, що він написав "Страждання юного Вертера", щоб звільнитися від думки про самогубство, яка переслідувала його. Однак вчинок Вертера виявився настільки заразливим, що після видання перекладів роману у Франції (1774), в Англії (1776), Голландії (1781), Італії (1781), Швеції (1783) і Росії (1788) Європою прокотилася хвиля самогубств юнаків, котрі готові були ціною життя довести істинність своєї пристрасті. Роман "Страждання юного Вертера" залишився у світовій літературі як неперевершений твір про трагічну нерозділену любов.

У 1775 році Гете прийняв запрошення саксен-веймарського герцога Карла-Августа і переїхав до Веймара. Він став першим міністром герцога, одержав титул таємного радника. Дослідник творчості Гете Н. Н. Вільмонт так пояснив мотиви цього вчинку: "Від'їжджаючи до Веймара, Гете плекав надію домогтися радикального поліпшення суспільних відносин хоча б на невеликому клаптику німецької землі, у володіннях Карла-Августа, для того, щоб цей клаптик землі послугувався зразком для всієї країни, і проведені там реформи стали б прологом загальнонаціональної перебудови німецького життя". Гете незабаром переконався, що це було утопією, бо герцог, зрозуміло, забув про свої благі наміри. Гете поступово обмежує, свою державну службу, залишаючи за собою лише театр і навчальні заклади.

Утомлений та розчарований, Гете в 1786 році їде з Веймара і два роки проводить в Італії. Він жадібно всотує враження від навколишнього життя, тонко поціновує витвори мистецтва. Простоту й спокійну велич античної культури він називає головним художнім принципом, вивчає античне й ренесансне мистецтво, пробує себе в живописі. Відмовившись від бунтарства ранніх років, він вбачає мету своєї творчості в мирній пропаганді просвітницьких ідей. У його трагедії "Іфігенія в Тавриді" (1779-1786), написаній на сюжет давньогрецького міфу, нова героїня виступає

справжнім борцем проти варварства й жорстокості, діючи силою переконання. Але потім Гете повертається до Веймара і залишає його тільки заради недовгих поїздок до Карлсбада, Марієнбада та до інших місць, де він поправляв здоров'я. Усе життя Гете тепер протікає у Веймарі, де до нього приходять світове визнання, розкривається його універсальний талант поета й прозаїка, драматурга й літературного критика, театрального постановника, актора, художника, археолога й натураліста.

Гете зазвичай подовгу працював над більшістю своїх творів. Приміром, задум драми "Егмонт" виник ще у 70-х роках XVIII століття. Однак поет закінчив її в Італії в 1787 році, а в наступному — надрукував. У трагедії відбилось юнацьке захоплення Гете Шекспіром. Німецький драматург, як і Шекспір, звертається до історичної епохи, вкрай напруженої, коли в тугий вузол протиріч сплелися політичні й релігійні конфлікти. Прагнучи відтворити події правдиво, Гете обирає прозаїчну форму, що для того часу було новаторством, адже драми писалися віршами.

У творчості Гете після повернення з Італії відбилися нові естетичні погляди, що дослідники визначають як "веймарський класицизм". Поет тепер віддає перевагу класичним формам античного мистецтва, він стриманий у вираженнях своїх ідей. Його позиція вирізняється більшою врівноваженістю. У період гострих соціальних сутичок він досить обережно виявляє свої симпатії й антипатії. Це особливо позначилося в епічній поемі "Герман і Доротея" (1798). Гете зробив рідкісну й досить вдалу — створити ідеальні зразки постатей своїх сучасників. Головні персонажі поеми приваблюють почуттям власної гідності, доброзичливістю, красою і працьовитістю. Життя Германа й Доротеї напрочуд гармонійне, адже за будь-якої важкої ситуації вони слухають веління своїх добрих сердець. Епічна поема "Герман і Доротея" приваблює нас і сьогодні своїм оптимістичним баченням світу та мирної праці.

Гете звинувачували в тому, що він не зрозумів значення французької буржуазної революції. Докори ці несправедливі. Усвідомлюючи закономірність виступу третього стану, який штурмом захопив Бастилію, Гете засуджував вади вождів повсталого Парижа і якобінський терор.

Якими б творчими задумами не переймався Гете, він завжди незмінно повертався до віршів. Форми й жанри його ліричних творів мінялися, як змінювалися з роками і десятиліттями погляди геніальної людини, котра жила напруженим духовним життям. Іншими ставали його погляди на людину, на взаємини націй і класів. Гете поступово схилявся до думки, що єдиною силою, яка здатна влагоднити вдачу людини, є мистецтво, отже, лише краса облагороджує кожну людину й народ цілому.

Він не заперечує своїх юнацьких тираноборчих настроїв, але переосмислює їх у своїй зрілій поезії, вносить заспокійливі настрої. Поворотний етап у розвитку поезії Гете позначився в елегії "Ільменау" (1783). Елегія "Ільменау" виражає ідеал, який упродовж багатьох років буде утверджувати своєю творчістю Гете: кожна людина, хто б вона не була — князь чи поет, актор чи рудокоп або селянин — зобов'язана виконати свій обов'язок, слугувати своєму покликанню і тим самим слугувати людям, удосконалювати життя і прикрашати землю. Поняття обов'язку стає центральним у

системі моральних орієнтирів Гете.

У перше веймарське десятиліття Гете написав другий свій роман "Театральне покликання Вільгельма Мейстера". Однак роман не був виданий, а згодом текст був перероблений для нового роману з тим же героєм — "Роки навчання Вільгельма Мейстера". Гуманізм цього роману виражений у наполегливо повторюваній думці: страждання поєднує людей, колективно пережитий трагічний досвід робить людство сильнішим і хоробрішим. "Крізь страждання до радості" — ця думка Шиллера була близька й Гете.

Два видатних німецьких поети — Шиллер і Гете — у 1797 році дружно змагалися в написанні балад. Гете був ініціатором відродження цього жанру.

Балади Гете "Лісовий цар", "Коринфська наречена" та інші були написані в традиціях моторошної похмурої балади. Джерелами до них слугували античні міфи й середньовічні перекази. Баладам Гете притаманне щось загадкове. Гете передає відчуття нічних страхів, таємниче, потойбічне вривається в реальне життя.

Таланту Гете була властива універсальність. Відтворити в слові різні історичні епохи, виразити почуття сильні, часом взаємовиключні, розгадати таємниці людських вчинків, проникнути в надра природи — усе це було притаманне Гете.

Ідея взаємозв'язку різних культур і епох надихала Гете, коли він працював над поетичним циклом "Західно-східний диван" (1819). Диваном у східних країнах називали добірки віршів, розташованих у визначеному порядку. Падіння Наполеона, захоплення чарівною і поетично обдарованою Маріанною фон Вілле-мер, відкриття лірики Хафіза, який жив у Ширазі в XI столітті,— усе це, поетично переосмислене, склало зміст "Західно-східного дивана". Усі вірші "Дивана" пронизує думка про нетлінність поетичного слова, виреченого Хафізом та іншими видатними східними поетами. Вони славили любов і життя і тому заслужили безсмертя. У віршах Гете пролунала важлива думка про єдність людської цивілізації, про зв'язки різних часів і країн, про взаємозбагачення культур.

Протягом усього творчого шляху Гете працював над трагедією "Фауст". Сміливість цього задуму полягала у тому, що предметом "Фауста" служив не один якийсь життєвий конфлікт, а послідовний ланцюг глибоких конфліктів упродовж єдиного життєвого. Такий план трагедії, котрий суперечив всім прийнятим правилам драматичного мистецтва, дозволив Гете долучити до "Фауста" всю свою життєву мудрість і більшу частину історичного досвіду свого часу. У 1773— 1775 роках він створив перший варіант "Фауста", що містив основні сюжетні моменти. Цей так званий "Пра-Фауст" у рукописах Гете не зберігся, але був виявлений у 1887 році у записі однієї з шанувальниць великого поета. У 1790 році був опублікований "Фауст. Фрагмент". Особливо інтенсивно робота тривала з 1797 по 1801 рік. Були написані "Присвята", обидва "Прологи", сцени "Кабінет Фауста" і "Вальпургієва ніч". Перша частина була закінчена в 1806 році, а вийшла у світ у 1808 році.

Задум другої частини з'явився у 1797-1801 роках, але до написання її Гете звернувся лише через чверть століття за наполегливим проханням його секретаря

Йоганна Петера Еккермана. Гете завершив роботу над "Фаустом" у 1831 році. Повністю трагедія була видана в 1832 році у першому томі "Посмертного видання творів" Гете.

Творчість Гете — одне з найвизначніших явищ світової літератури, що входить у скарбницю художніх та літературних цінностей людства.

"Фауст"

Створюючи "Фауста", Гете скористався сюжетом німецької народної легенди про доктора Фауста. Лікар і алхімік Йоганн (у Гете — Генріх) Фауст дійсно жив у першій половині XVI століття. Легенда говорить про нього як про видатного мага й чарівника, якому були підвладні потойбічні сили, за що його очікувала в пеклі розплата. За переказом, його задушив диявол, що сталося близько 1540 року. У 1587 році у Франкфурті-на-Майні книгодрукар Йоганн Шпис видав книгу, на титулі якої значилося: "Історія про доктора Йоганна Фауста, прославленого чарівника і чорнокнижника. Про те, як він на договірний термін продався дияволу, які дивовижні пригоди він за цей час побачив, сам розпочинав і випробовував, поки не посіла його, нарешті, кара. Складено на основі його власних, ним залишених творів. Зібрано і підготовлено до друку для щиросердого повчання усім недовірливим, самовпевненим людям. Хай буде їм це страшним прикладом, що відвертає повчанням...". Народна легенда була перевидана в 1589 році, а в 1593 році оповідь було доповнено життєписом Вагнера — учня Фауста. Вагнера ми бачимо безпутним волоцюгою, який опанував таємниці магії, а після смерті Фауста успадкував його багатство.

Німецька народна легенда перекладалася і видавалася в Англії, Голландії і Франції. Англійський драматург Христофор Марло (1564— 1593) використав сюжет для своєї трагедії "Трагічна історія доктора Фауста". До сюжету про Фауста зверталися незадовго до Гете Клінгер і Лессінг.

Поступово легенда про доктора Фауста стала настільки популярною, що її виконували на сцені. Одну з таких вистав Гете побачив у дитинстві. Так відбулося знайомство поета з Фаустом і Мефістофелем.

Гете суттєво змінив і доповнив сюжет новими персонажами і подіями. Створюючи образ Фауста, Гете на своїй власній долі в першій частині показав здійснення всіх можливих бажань людини, а в другій частині — безмежні можливості всього людства.

Однак, з погляду Гете, максималістське здійснення вільної волі спричиняє трагедію. У першій частині гонитва героя за насолода ми обертається загибеллю героїні. У другій частині трагедією обертається прагнення героя вдосконалити природу, внести свої прагматичні виправлення у світобудову.

За авторським визначенням, "Фауста" було створено у жанрі трагедії. Однак у цілому твір не розрахований на сценічне втілення. У "Фаусті" поєднуються епос, лірика, драма. За багатьма жанровими ознаками він близький до поеми.

"Фауст" відкривається "Присвятою", написаною октавами. Чотири восьмирядкові строфи відтворюють момент повернення автора до заповітного задуму. Минула чверть століття відтоді, як почалася робота над трагедією, перших слухачів уже не стало, і це надає "Присвяті" елегійного настрою.

У "Пролозі в театрі" відтворюються спостереження Гете, який керував багато років Веймарським театром. Директор театру, поет і Комічний актор, кожен на свій лад тлумачать своє розуміння мистецтва. Директор мріє, щоб публіка валила валом у театр. Поет нехтує юрбою, він спрямований до надзоряних висот, а Комічний актор заради оплесків готовий розважати глядача. У кожного з них своя правота, диспут триває недовго. Директор нагадує, що зараз почнеться вистава.

У "Пролозі на небесах" виникає зав'язка трагедії. У парі, укладеному Мефістофелем із самим Господом, суперечка йде про людину, про її чесноти, муки й радощі, про задоволення і розчарування. Предмет спору — людина, а людина ця — Фауст.

Доктор Фауст з'являється перед читачем у готичному кабінеті. Прожито велике життя, засвоєно багато різноманітних знань, але істина залишилася недоступною. Фауст розчарований. Він на грані самогубства, і тільки великодній спів утримує його від гріховного вчинку.

У Фаусті Гете з самого початку підкреслює найважливіші властивості людської натури: незадоволеність досягнутим і спрямованість до ідеалу. Заради того щоб прожити життя заново, людина закладає душу дияволу. В обмін Мефістофель дарує Фаустові молодість, і починається їхнє спільне сходження до повсякденного життя. "Фауст" — це не тільки філософська трагедія, що оперує абстрактними поняттями, це й зображення конкретного реального життя Німеччини. Важливе місце в контексті посідають народні сцени, позначені лірикою і гумором: "Коло міських воріт", "Погрібець Ауербаха", сцена з Мартою.

З надр народного життя постає й образ Маргарити. Фауст уперше зустрічає Гретхен, коли вона виходить із церкви. Вона благочестива й скромна, у неї є почуття гідності, вона довгий час не піддається диявольським хитруванням Мефістрфеля. Сили нерівні. Фауст дарує їй коштовності, сусідка Марта, за налічуванням Мефістофеля, діє як досвідчена звідниця.

Трагедія Маргарити полягає у злочині, вчиненому несвідомо й переконано взятої на себе за свою провину відплати. Незважаючи на благання Фауста, вона відмовляється залишити в'язницю. Велич Маргарити в тому, з якою гідністю вона бере на себе сувору кару.

Фауст, який прагнув ошчасливити Маргариту, став причиною її загибелі. Та чи винен він? Він винний, якщо дивитися на нього як на звичайну людину. Але він — символ людства, герой і героїня належать до різних світів. Щастя з Маргаритою для Фауста було б передчасним і неможливим, як зупинка на шляху в нескінченність.

У другій частині мандрівка Фауста продовжується, але тепер він подорожує не тільки в просторі, але і в часі, свавільно блукаючи епохами. У другій частині трагедії, чергуючись, змінюються два історичних періоди: середньовіччя й античність. Гете створює безліч образів-символів, черпаючи їх з легенд і міфів, а також із власної безмежної фантазії.

При дворі німецького імператора Фауст виступає в ролі найближчого радника, у чому, ймовірно, позначився життєвий досвід самого Гете і його просвітительські ілюзії.

Імперія розорена, у країні панують хаос і розруха. Мефістофель підказує, що почати треба з випуску паперових грошей під заставу земних багатств, але це остаточно приводить країну до краху. Сила таланту Гете не в конкретиці зображення історичного моменту, а в узагальнюючій символіці.

Символічна й любов Фауста до Єлени Прекрасної. Чи врятує краса людство? У захопленні Фауста Єленою Гете відтворив свідоме прагнення людини до ідеалу. Але щастя Фауста недовговічне, воно руйнується, як зникає міф, коли в нього вторгається історична правда. В епізоді з Єленою відбився і певний етап духовного розвитку Гете, пов'язаний із захопленням античністю у час "веймарського класицизму". В образі Евфоріона — сина Фауста й Єлени — Гете показав Байрона та його загибель у Греції.

Повертаючись до середньовіччя, він бачить, що Європа охоплена новими битвами. Але Фауст не воїн, він творець. У нього виникає план відвоювати частину суші й моря. Глобальна мета в його очах виправдовує загибель тих, хто перешкоджає йому. Ціна утопії — життя двох старих, Филемона і Бавкіді, хатина яких заважає будівельним роботам. Їхня смерть на совісті Фауста. Але й самого Фауста чекає сумний фінал. Він сліпий і не бачить того, що замкнутий у полоні Турботи, але він не скорився, не зупиняється навіть в останню хвилину. Душа Фауста врятована, адже життя його сплигло у прагненні до нескінченного. Але в мить свого вищого прозріння Фауст зображений сліпцем. Навряд чи це можна вважати випадковістю Гете був реалістом і нікому не хотів нав'язувати думки, що грандіозне видіння Фауста десь на землі вже стало реальністю.

"Фауст" Гете, найвеличніший художній пам'ятник світової культури, зберігає свою актуальність і в наші дні. Високий гуманізм, творчий пошук, поезія труда та пафос творення, що прославлені у найвизначнішій трагедії, безмежна віра у краще майбутнє, роблять її близькою всьому людству, яке бореться за свободу та щасливе майбуття народів. У цьому — глибокий життєствердний гуманізм поеми.

ОСНОВНІ ТВОРИ:

Драма "Гец фон Берліхінген", трагедія "Іфігенія в Тавриді", роман "Страждання юного Вертера", поема "Герман і Доротея", балади "Лісовий цар", "Корінфська наречена", поема "Фауст".

ЛІТЕРАТУРА: 1. Аникст А. А. Творческий путь Гете.— М., 1986; 2. Свасьян К. А. Иоганн Вольфганг Гете.— М., 1989.